

Amra Šaćić Beća, *Sjeverna Bosna u okvirima rimske Panonije / Northern Bosnia within the Bounds of Roman Pannonia*, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog nasljeđa i drevnih i klasičnih civilizacija "BATHINVS", Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2022.

Knjiga *Sjeverna Bosna u okvirima rimske Panonije / Northern Bosnia within the Bounds of Roman Pannonia* autorice Amre Šaćić Beća dvojezična je znanstvena monografija objavljena u izdanju strukovne udruge "BATHINVS". Podijeljena je na šest poglavlja (s potpoglavljima). Struktura knjige prati razdoblje od stupanja Rima na ilirički prostor i osvajanja iliričkog prostora, kroz administrativni, gospodarski i društveni vid života u tom graničnom panonsko-dalmatinskom prostoru do kraja principata. Autorica s pravom naglašava da je teritorijalni okvir ove monografije, tj. sjeverna Bosna kao granično područje između dviju rimskih provincija, Dalmacije i Panonije, dosad bio nedovoljno obrađen u arheološko-povijesnom kontekstu, a to je ujedno i razlog odabira ove teme, kako nam Amra Šaćić Beća u "Uvodu" i objašnjava. Upravo činjenica da se autorica zadržava na njegovom panonskom dijelu je i jedna od najvećih vrijednosti ove knjige. Najveći dio današnjeg teritorija Bosne i Hercegovine povijesno se nalazio na području provincije Dalmacije, pa se istraživanje tog prostora već generacijama stručnjaka nametnulo kao dominantno u zadanom zemljopisnom okviru. Autorica prepoznaje taj nesrazmjer i poziva nas da je pratimo na znanstvenom putovanju otklanjanja nedostatka problematizirane građe. U okviru Rimskoga Carstva, donekle zemljopisno izolirani položaj nekih područja provincije Dalmacije i Panonije rezultirao je sporijim urbanim, administrativnim i teritorijalnim razvojem. Upravo su uzroci i posljedice takvog razvoja u ovoj knjizi i istraženi. Nadalje, autorica obrađuje i ključna pitanja kao što su granice, panonsko podrijetlo Mezeja i administrativni status Servicija.

Kao primarni izvor u svojoj monografiji autorica koristi epigrafičke spomenike i svjedočanstva grčkorimskih pisaca. Naglasak je stavljen na spomenike na kojima se spominju provincijalni i lokalni dužnosnici (namjesnici provincija, vojni prefekti, prepoziti, princepsi, dekurioni, duumviri, edili, kvestori, rudarski prokuratorii itd.). Zatim, analizira i natpise na kojima se spominju nazivi indigenih zajednica, rimskih municipija i kolonija. S obzirom na to da antički natpisni spomenici koji se odnose na administrativno uređenje nikad do sada nisu proučavani kao cjelina, ovakav metodološki pristup omogućio je da se istraže one administrativne jedinice koje nisu poznate iz pisanih izvora, kao što je *municipium Faustinianum* ili rudarski distrikt sjeverozapadne Bosne. Kvantitativna i kvalitativna metoda analize epigrafskih spomenika korištene su u kombinaciji s kronološkom metodom, a kronološka metoda omogućuje da se rezultati istraživanja stave u određeni povijesni kontekst. Kronološka metoda je korištena i u kombinaciji s metodom analize literarnih izvora.

Epigrafički spomenici grupirani su u tri kataloga/dijela: prvi obuhvaća izvore za teritorijalno i administrativno uređenje prostora sjeverozapadne Bosne u okvirima rimske provincije Gornje Panonije (*Pannonia Superior*), drugi obuhvaća epigrafičke spomenike kao izvor za teritorijalnu i administrativno-pravnu povijest rimskog rudarskog distrikta s prostora današnje sjeverozapadne Bosne, a treći za teritorijalno i administrativno uređenje prostora sjeveroistočne Bosne u okvirima rimske provincije Donje Panonije (*Pannonia Inferior*). Odabrani spomenici dodatno su obogaćeni crtežima odnosno fotografijama, a znanstvena rasprava popraćena je kartama i iscrpnim bilješkama, uz dodatna objašnjenja i navode literature (antičke i recentne), sve kroz dojmljiv niz bibliografskih jedinica.

U prvom poglavlju ("Rimsko osvajanje južne Panonije") autorica jasno razlikuje tri različite faze osvajanja tog područja: Oktavijanovu kampanju, *Bellum Pannonicum* i *Bellum Batonianum*. Tiberijev pohod (*Bellum Pannonicum*) nije bio kraj pacifikacije ovog područja, već je to učinjeno za vrijeme *Bellum Batonianum*. Temeljeno na analizi izvora, kao i relevantne (recentne) literature, autorica argumentira postojanje Panonskog saveza na čelu s Breucima. Poglavlje je popraćeno kartom današnje Bosne i Hercegovine koja prikazuje autohtone zajednice koje spominje Plinije Stariji.

Drugo poglavlje ("Administrativno uređenje") donosi autoričino viđenje razrješenja pitanja među-provincijske granice. Vodeći se rimskim imperijalističkim i gospodarskim interesima, a ne postavkama iz ranijih istraživanja koja su se najčešće temeljila na etno-geografskom modelu, autorica zaključuje da je ta granica pratila sjeverne padine dinarskih gora (Uzlomac, Borja, Ozren, Konjuh i Javornik) koje zaokružuju prostor bosanske Posavine i Semberije. Osim toga, prednost koju autorica daje epigrafičkim spomenicima, pored pisanih izvora, iznjedrila je zaključak da je Panonija postala provincijom tek za vrijeme cara Vespazijana. Kako autorica postavlja granicu između dviju provincija, ali i između Gornje i Donje Panonije, jasno je prikazano na karti koja prati poglavlje.

Treće poglavlje ("Teritorijalno i administrativno uređenje prostora sjeverozapadne Bosne u okvirima rimske provincije Panonije Superior") ujedno je i najopsežnije, budući da je riječ o jednom od najmanje istraženih dijelova rimske prošlosti. Do sada se putna postaja Servicij (*Servitium*) razmatrala gotovo isključivo kao takva, međutim autorica ju razmatra u svjetlu administrativne jedinice čime argumentirano osvježava prevladavajuće mišljenje kako na prostoru bosanske Posavine nije bilo niti jedne municipalne jedinice. Jednako argumentirano je donesena i pretpostavka da *municipium Faustinianum*, municipij o čijem postojanju svjedoče spomenici pronađeni u Sisku i Italiji, valja ubicirati na prostor Bosanske Dubice. Posebna pozornost usmjerena je i na potkrjepljivanje pretpostavke da je oserijatska peregrinska *civitas* nastala kao rezultat rimske intencije, a zbog lakše kontrole panonskih zajednica. Osim toga, u kontekstu sjeverozapadne Bosne, sveobuhvatno je prikazan i problem agera kolonije Siscije. Sve raspravljane jedinice, kao i područje koje u teritorijalno-administrativnom smislu pripada Gornjoj Panoniji, prikazane su na karti.

"Rudarski distrikt sjeverozapadne Bosne" četvrto je poglavlje u kojem autorica jasno precizira zašto to rudarsko područje u sjeverozapadnoj Bosni treba smjestiti u provinciju Panoniju, a ne Dalmaciju. S obzirom na to da je u Rimskom Carstvu rudarstvo bilo jedna od najznačajnijih grana privrede, imalo je i snažan utjecaj na administrativnu organizaciju u provincijama. *Territorium metalli*, odnosno rimski rudarski distrikt obuhvaćao je prostrano područje između planina Kozare na sjeveru, Grmeča na jugozapadu, Manjače na istoku i Vlašića na jugoistoku. Pretpostavlja se da su na tom području bili Mezeji, tj. tako su u antičkim izvorima te etničke grupe bile prepoznate. Sistematskom analizom natpisa na kamenim spomenicima, izvora i relevantne literature autorica zaključuje da su rudnici sjeverozapadne Bosne zapravo *ferrariae Pannonicae*. Autorica smatra da su južne mezejske zajednice u izvornoj građi bile prepoznate kao dalmatinske, pa južni dio Mezeja smješta u provinciju Dalmaciju.

Osvrćući se na pitanje mogućnosti da su, i nakon što su zapadnobosanski rudnici došli pod direktnu carsku upravu, određeni segmenti proizvodnje i dalje davani u zakup privatnim osobama, autorica obrađuje i orijentalni kult *Terrae Mater (sic)*, što je vjerojatno urednički previd, s obzirom na to da je taj kult izvorno rimski, ali se u specifičnom kontekstu kao orijentalni navodi npr. u radu Zefa Mirdite, Prisutnost

orijentalnih kultova na području Dardanije, VAMZ XXXIV (2001). Nadalje, činjenica da je (bilj. 434) npr. "Ivo Bojanovski dobro primijetio da raspravljanje o populacijama čiji identitet nije dovoljno potvrđen pisanom građom, povlači sa sobom pitanje može li se uopće na stadiju društvenog razvitka na kome su se nalazili ilirski i panonski narodi izjednačavati kulturno jedinstvo s etničkim", uz bok je suvremenim postprocesualističkim istraživanjima, odnosno takva razmišljanja i pitanja su dokaz da se znanost njima bavila i prije pojave postprocesualne arheologije, ali se u opisivanju problematike služila rječnikom odnosno terminologijom koja danas jednostavno nije dovoljno ažurna, transparentna ili precizna. Šteta da autorica nije imala vremena udaljiti se iz vlastite teme i posvetiti se i tom metodološkom problemu današnje znanstvene zajednice, iako je jasno da bi takva digresija poremetila izvrstan ritam koji knjiga prati.

"Teritorijalno i administrativno uređenje prostora sjeveroistočne Bosne u okvirima rimske provincije Panonije Inferior" peto je poglavlje knjige u kojem su predstavljeni rezultati istraživanja povijesnog razvoja sjeveroistočne Bosne u rano carsko doba. To je područje od planine Vučjak na zapadu do donjeg toka rijeke Drine na istoku. Sjeverna granica je rijeka Sava, a južna planine Ozren, Konjuh i Javornik. Nakon Trajanove podjele Panonije taj prostor je u administrativnom smislu pripadao Donjoj Panoniji, i sporije je ušao u proces municipalizacije i urbanizacije u odnosu na zapadni dio Panonije. Nedovoljno arheološki istražen prostor rezultirao je i malim brojem pronađenih epigrafičkih spomenika, što je i razlog zašto su mnoga pitanja u ovome poglavlju i dalje otvorena. Autorica promatra Breuke, Mezeje i Oserijate kao savez srodnih zajednica čiji se identitet formirao pod određenim političkim, geografskim i kulturnim utjecajima. Usporedbom pisanih izvora i epigrafičkih spomenika izvodi se zaključak da je među-provincijska granica u sjeveroistočnoj Bosni pratila prirodnu granicu. U slučaju Breuka i Dezidijata može se zaključiti da su Rimljani dosta precizno razgraničili te dvije peregrinske *civitates* budući da su te zajednice bile razdvojene planinskim vijencima Ozrena i Majevice prije uspostave rimske vlasti. Kako bi se spriječilo njihovo ponovno ujedinjavanje, Breuci su u administrativnom smislu pripali provinciji Panoniji (kasnije Panoniji Inferior), a Dezidijati Dalmaciji. Nadalje, uvjerljivo se nameće zaključak da je dio sjeveroistočne Bosne u administrativnom smislu bio povezan s Marsonijom (*Marsonia*), a da je područje Semberije i donjeg Podrinja bilo dio agera Sirmija (*Sirmium*). Autorica iznosi mogućnost da je Semberija teritorijalno bila povezana s Kornakatima, pri čemu postoji znanstveni konsenzus da su Kornakati bili rimski konstrukt odnosno peregrinska *civitas* formirana iz rimskih strateških interesa nakon Batonovog rata.

U posljednjem, šestom poglavlju ("Zaključna razmatranja") autorica na sažet i jasan način donosi skup svih zaključaka do kojih je došla prilikom svojih istraživanja. Brojni su alati za ustanovljenje agera rimskih gradova: pisani izvori, natpisni spomenici o dužnosnicima i vojnicima, međaši, miljokazi, onomastički podaci, tipologija pokretnih nalaza, arhitektura, zemljopisne odlike prostora, i sl. Usprkos postojećim raspravama u kojima se rečeno pitanje razmatra, ageri rimskih gradova u pravilu najčešće i dalje ostaju pretpostavke. Autorica Amra Šaćić Beća je izrazito hrabro stupila u ovu temu, granice postavila južnije nego što je to bio slučaj u postojećim raspravama, i rudnike sjeverozapadne Bosne locirala u Panoniju, što je također jedno od pitanja koje je do sada i dalje na neki način bilo otvoreno. Knjiga Amre Šaćić Beća je vrijedan doprinos struci, ali i veliki poticaj nama koji znanstvenim interesom boravimo na području rimskih provincija Dalmacije i Panonije.